

DE DOOD VAN DE LIBRIJE

Inleiding

In het afgelopen jaar is er veel aandacht besteed aan de Librije in onze stad. In februari verscheen bij het Gemeentearchief de inventaris van de collectie wetenschappelijke aantekeningen van Koenraad Oege Meinsma, de man die rond de eeuwwisseling de Librije landelijk en internationaal bekend maakte. In mei verscheen een reprint van Meinsma's studie over de Librije. In de feestbundel voor mevr. dra. M. M. Doornink-Hoogenraad komt de Librije herhaaldelijk aan de orde, o.a. in een artikel over de historische werken als onderdeel van het totale boekenbestand.

Men zou kunnen denken dat over de geschiedenis van de Librije weinig nieuws meer gezegd kan worden. Eén belangrijke vraag is echter nog nooit beantwoord: waarom werd de Librije in het begin van de zeventiende eeuw al een 'dode' bibliotheek; waarom is het oorspronkelijke karakter van de Librije – een openbare bibliotheek – niet gehandhaafd? In dit artikel wordt nader ingegaan op dit raadsel. Na een inleiding van Ellen Kwint, die ten doel heeft uw geheugen op te frissen, gaat Bert Looper in op de lotgevallen van de Librije in de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Ellen Kwint schreef haar stuk als onderdeel van haar VWO-scriptie. De paragraaf 'de dood van de Librije' is een bewerking van de lezing die Looper op 8 oktober jl. hield in de St. Walburgskerk tijdens de jaarvergadering van de Stichting Librije.

De voorbereidingen en de bouw van de Librije

In het jaar 1561 werd met de bouw van de Librije begonnen. Volgens de toenmalige kerkmeester Coenraad Slindewater moest er een 'librarie' worden gebouwd tussen de Raadskapel en het knekelhuisje. Dit gebeurde ook: de huidige Librije sluit met de ene zijde aan aan de nog bestaande Raadskapel; het knekelhuisje aan de andere zijde is verdwenen.

Rond 1555 had Slindewater al een verhandeling geschreven, waarin hij zeventien redenen en argumenten noemde voor de bouw van een nieuwe Zutphense bibliotheek. Het is interessant de argumenten van Slindewater nog eens op een rijtje te zetten. Zij geven een goed beeld van Slindewaters ideeën en gedeeltelijk ook van het leven van de Zutphense bevolking in die tijd.

De consideratiën van Slindewater luiden als volgt:

1. de bibliotheek zal een studieruimte zijn voor de kapelaan en andere predikanten;
2. juristen, medici, e.a., zullen er de boeken vinden die zij nodig hebben;
3. de bibliotheek is een eer voor de hele stad;
4. vreemdelingen zullen ook van het boekenbestand kunnen profiteren;
5. de boeken zullen het Christelijke geloof steunen: sommigen zullen weer op het rechte pad worden gebracht, anderen zullen in hun geloof worden gesterkt;
6. door het lezen van de boeken zullen de mensen vroomheid, deugden en goede zeden aanleren;
7. de bibliotheek is van nut voor mensen die wel gestudeerd hebben, maar zelf geen boeken bezitten;
8. de Librije zal van grotere waarde zijn dan goud of zilver, want boeken doen meer goed aan lichaam en ziel dan kostbare aardse goederen;
9. boeken brengen rust en ontspanning;
10. de Librije kan een voorbeeld zijn voor andere steden;
11. Bijbelstudie bereidt de mensen voor op hun zaligheid;
12. in de Bijbel vindt men troost;
13. het is belangrijk dat men in de Librije de 'Wett des Hern' en de uitleg daarvan kan raadplegen;
14. de Librije kan de mensen tot de goede leer en een heilig leven brengen;
15. in de boeken vindt men wijsheid;
16. het raadplegen van de boeken in de Librije maakt het onmogelijk andere, nutteloze dingen te doen;
17. in steden als Rome, Bologne en Parijs zijn vele geleerde lieden, die de wetenschap beoefenen; in Zutphen kan dit voorbeeld gevolgd worden, mits alle belangrijke boeken aanwezig zijn; de Librije kan de voorwaarden scheppen.

'Waar dit alles het gevolg zal zijn van de stichting van een goede boekerij, welk een eer moet het dan zijn voor het kapittel, voor de kerk, voor de gehele stad, als er werkelijk een Librije tot stand komt'. Zo besloot Slindewater zijn uitgebreide betoog. Dit moest wel indruk maken op de lezers en de schrijver was er dan ook van overtuigd dat zijn plan uitgevoerd zou worden. Uit deze opsomming blijkt dat kerkmeester Slindewater zich optimaal inzette voor de zaak die hij beoogde. Het ging hem er vooral om het katholieke geloof te sterken om zo een bolwerk te kunnen opwerpen tegen de Hervorming.

Er werd hulp gevraagd aan de stad om de bouw van de Librije en de aanschaf van nieuwe boeken te kunnen bekostigen. Uit (concept?)-brieven die Slindewater aan keizer Karel en aan de bisschop van Utrecht richtte, kan worden gecon-

cludeerd dat de plannen al vóór 1555 werden gemaakt. Uit een rekening blijkt dat de plaats voor de Librije reeds was uitgepaald. De oorzaken van het uitstel zijn niet precies bekend. Waarschijnlijk heeft het stadsbestuur de zaak tegengewerkt. Slindewater overleed in 1559, zonder dat zijn ideaal was gerealiseerd. Kerkmeester Herman Berner maakte het karwei af. Hij zette de stad onder druk door het geld terug te eisen dat de kerkmeesters hadden uitgeleend aan het stadsbestuur. In 1561 werd een positief antwoord van de magistraat ontvangen. In dat jaar kon met de bouw van de Librije worden begonnen. In 1564 kon de bibliotheek in gebruik worden genomen en in 1565, toen een tweede rij lessenaars tegen de kerkmuur werd geplaatst, verkreeg de Librije ongeveer haar tegenwoordige aanzien.

De bibliotheekruimte heeft een lengte van achttien meter en een breedte van acht meter. Afmetingen en inrichting van de Librije zijn min of meer gelijk aan die van de middeleeuwse bibliotheken van de Dominicanen en Franciscanen te Zutphen. Uit aantekeningen blijkt dat Slindewater deze bibliotheken heeft bezocht en opgemeten.

De collectie

De eerste catalogus van de Librije van Hendrik Cansen, bijgehouden in de jaren 1566-1570 geeft duidelijk aan dat de doelstellingen van Slindewater door Berner werden gerealiseerd.

De catalogus vermeldt twintig handschriften, waarvan er slechts twee in de Librije bewaard zijn gebleven. Verder worden in de catalogus ongeveer 60 incunabelen (boeken gedrukt vóór 1500) genoemd. Door de ontwikkeling van de boekdrukkunst is waarschijnlijk een aantal handschriften verloren gegaan. De handschriften werden vervangen door gedrukte werken. De oude manuscripten werden vaak versneden om het perkament te kunnen gebruiken als omslagen voor rekeningen en als schutbladen.

Door kerkmeester Berner werden voornamelijk theologische werken aangekocht. Werken van de Hervormers werden door hem niet in de bibliotheek opgenomen.

In de voor Zutphen chaotische periode 1572-1591 is ook aan de Librije schade toegebracht. Uit de catalogus van Cansen, vergeleken met het huidige bestand, kan worden opgemaakt dat er sinds 1570 vele werken zijn verdwenen.

Niet alleen door aankopen werd de Librije verrijkt, ook deden mensen schenkingen. Een unieke collectie Latijnse schoolboeken is grotendeels afkomstig uit de nalatenschap van Derk van Velp (1582). In 1731 kwam de gehele rechtsgeleerde bibliotheek van de gestorven Winoldus Valk aan de Librije.

Na de geloofsovergang in 1591 drukten de gereformeerde predikanten, met name Willem Baudartius, hun stempel op de Librije. Waarschijnlijk werden op

hun initiatief volledige uitgaven van de werken van Luther, Calvijn en Zwingli aangekocht. In deze periode, de eerste helft van de zeventiende eeuw, werd de verstrengeling van kerk, Librije, onderwijs en . . . politiek zeer groot.

De dood van de Librije

‘Het was dus de plaats van een lange, eeuwenlange fluistering, van een onhoorbare dialoog tussen perkamenten, een levend ding, een vergaarplaats van niet door een menselijk brein te beheersen krachten, schatkamer van geheimen, ontsproten aan ontelbare breinen, geheimen die degenen die ze hadden geproduceerd of doorgegeven hadden overleefd (. . .) Een bibliotheek is dus niet een instrument om de waarheid te verbreiden, maar om de verspreiding ervan te vertragen’.

Zo laat Umberto Eco in zijn beroemde roman *De naam van de roos* één van zijn hoofdrolspelers het karakter van een bibliotheek omschrijven. In Eco's boek draait alles om een bibliotheek die een gehele samenleving – in het boek een grote kloostergemeenschap – in haar greep houdt. Het lijkt enigszins overdreven bovenstaande karakterisering ook toe te passen op de Zutphense Librije. Een onhoorbare dialoog tussen perkamenten, een levend ding, een vergaarplaats van niet te beheersen krachten . . . is het allemaal niet wat te zwaar voor onze bibliotheek? Toch is in essentie Eco's grote probleem ons probleem: welke is de rol van een bibliotheek in een gemeenschap, en dan vooral in een gesloten gemeenschap, in ons geval een gesloten stedelijke gemeenschap, de stad Zutphen in de zestiende en zeventiende eeuw.

In het begin van deze eeuw heeft K. O. Meinsma in zijn dissertatie *Middel-euwsche bibliotheken* de ontstaansgeschiedenis van de Librije uitvoerig beschreven. Het is opmerkelijk dat Meinsma in zijn studie de latere geschiedenis van de bibliotheek nauwelijks aan de orde stelt. Hij heeft voor de eerste decenia van de Librije bijna 40 pagina's nodig, voor de zeventiende tot en met de negentiende eeuw gebruikt hij maar acht. In Meinsma's studie is de Librije er nadrukkelijk in de zestiende eeuw, maar sukkelt dan verder door de drie volgende eeuwen. Verwaarlozing en aftakeling, dat is wat Meinsma beschrijft, alsof dat het enige lot is dat een bibliotheek kan treffen. Op geen enkele wijze wordt aandacht besteed aan de vraag waarom de Librije werd verwaarloosd. Waarom is de Librije een dode bibliotheek geworden, wanneer is de Librije gestorven en waaraan is de Librije gestorven? De dood van de Librije is nog een raadsel. In dit artikel wordt geen oplossing van het raadsel gegeven, maar wordt getracht aan te geven in welke richting de oplossing gezocht zou kunnen worden.

Het gaat over de vraag welke nu precies de rol van een bibliotheek is in een

maatschappij waarin ten eerste informatie schaars is en ten tweede de toegang tot die informatie moeilijk is als gevolg van analfabetisme. Noodzakelijkerwijs is de informatie in handen van een kleine groep mensen. Om de rol van de Librije in de Zutphense stedelijke samenleving ten tijde van de Republiek nader te kunnen bepalen, moet de Librije in samenhang met die andere bibliotheken, de stedelijke of raadsbibliotheek, worden beschouwd.

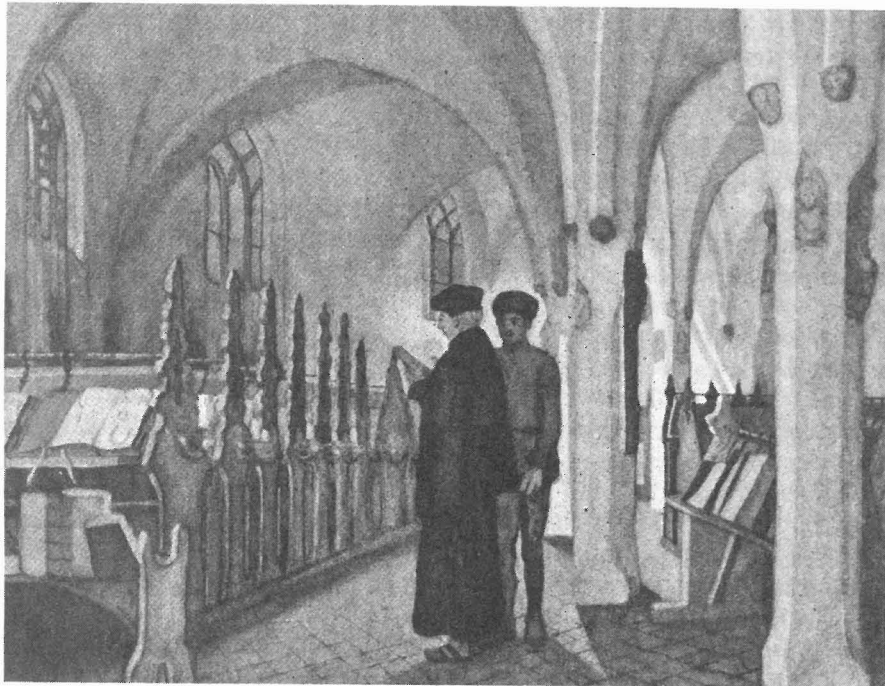
De Librije is lange tijd een vergeten en verwaarloosde bibliotheek geweest. In de vorige eeuw wist men zelfs niet meer wat de Librije nu eigenlijk was en had men geen inzicht in de waarde van het boekenbestand. Pas de studie van Meinsma uit 1902 maakte een juiste waardering van de Librije mogelijk. Meinsma maakte aan de hand van de ‘Consideratie’ van Slindewater duidelijk, dat de Librije door de zestiende-eeuwse kerkmeester was bedoeld als een openbare bibliotheek, als een arsenaal waarin munitie werd bewaard in de strijd tegen de Hervorming. Als we het dan hebben over de relatie tussen bibliotheek en samenleving, dan is de Librije een mooi voorbeeld: de Librije is enerzijds een duidelijk antwoord op maatschappelijke ontwikkelingen in de zestiende eeuw; de Librije heeft anderzijds als doel het bijsturen, het in de hand houden van maatschappelijke ontwikkelingen. De wisselwerking is duidelijk.

In de jaren '60 van de zestiende eeuw functioneert de Librije inderdaad als arsenaal van het ware geloof. Maar al gauw na de totstandkoming van de boekerij wordt Zutphen meegesleurd in de turbulente ontwikkelingen van de jaren 1572-1591. Na een zeer chaotische periode wordt Zutphen eindelijk in 1591 door Maurits definitief ingenomen. Een puur katholieke bibliotheek valt in handen van puur gereformeerde lieden. In het boekenbestand weerspiegelt zich deze verandering duidelijk. Werken die Cansen in zijn catalogus nog noemt verdwijnen en daarvoor in de plaats doen gereformeerde schrijvers hun intree. De Librije behoudt in eerste instantie haar functie als arsenaal van het ware geloof, maar nu zijn het Luther, Calvijn en Zwingli die op de lessenaren liggen. Rond 1640 is het evenwel gedaan met de actuele functie van de Librije. Hoe kon dat zo snel gaan? Alvorens deze vraag te beantwoorden, moet hier ook een karakterisering worden gegeven van de tweede Zutphense bibliotheek, de ‘bibliotheca in curia, eo loco ubi senatus congregari solet’, d.w.z. de magistraatsbibliotheek in het raadhuis.

De Librije, ook al was het een nieuwe bibliotheek in de zestiende eeuw, stond toch in de lange traditie van kerkelijke bibliotheken. De kapittelbibliotheek vormde een onderdeel van het bestand van de Librije. De magistraatsbibliotheek daarentegen was een geheel nieuw fenomeen in de zestiende eeuw. Deze bibliotheek was het produkt van een burgerlijk-stedelijk milieu, dat in de Nederlanden pas in de late vijftiende en de zestiende eeuw gestalte kreeg. De Librije en de magistraatsbibliotheek zijn beide produkten van de zestiende eeuw, maar al direct vanaf het ontstaan was er een essentieel verschil. De Librije was

bedoeld als bewaarplaats van cultureel erfgoed, had een maatschappijvormende functie en was dús openbaar. De magistraatsbibliotheek diende in eerste instantie slechts één doel: het verschaffen van informatie aan het stadsbestuur. De magistraatsbibliotheek had een zeer praktische functie als bestuursinstrument, als machtsinstrument, en was dús niet openbaar. Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat de kern van de collectie van de stadsbibliotheek wordt gevormd door juridische werken. De bibliotheek was voor de magistratsleden het venster op de wereld. Naast juridische werken zijn in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw veel andere boeken aangeschaft: historische studies, atlanten, encyclopedieën, natuur-historische werken, enz. In tegenstelling tot de Librije bleef de magistraatsbibliotheek ten tijde van de Republiek springlevend.

Er vindt dus al heel gauw na het ontstaan van beide bibliotheken een opmerkelijke omslag plaats. De openbare bibliotheek, bestemd voor de Zutphense gemeenschap, sterft in de vroege zeventiende eeuw. De praktische en juridisch

De Librije naar een tekening van E. J. Roeterink, in: C. H. Peters, De Nederlandsche stedenbouw (Leiden, z.j.) 144.

georiënteerde magistraatsbibliotheek wordt al gauw het venster van Zutphen op de wereld, hoe klein de groep ook was die door dat venster mocht kijken.

Waarom werd nu de omslag veroorzaakt? Hadden de Zutphenaren geen behoefte aan een openbare bibliotheek? Ontbrak het aan een bloeiend cultureel leven? Deze factoren zullen een rol hebben gespeeld. Vooral het lage peil van de Latijnse school kan de vorming van een goede boekerij hebben belemmerd. De Librije is in de versukkeling geraakt omdat de stedelijke overheid een verstikkende invloed ging uitoefenen. Na de geloofsovergang behield de Librije haar maatschappijvormende functie, maar het was de stad die de richting wilde bepalen. In de eerste decennia van de zeventiende eeuw was de Librije voor de magistraat en de kerkeraad een belangrijk middel in het 'calviniseringsproces' van de stad. Uit een Nijmeegs onderzoek, uitgevoerd door prof. dr. M. G. Spiertz en een aantal studenten, blijkt dat een stelselmatige indoctrinatie plaatsvond. In een korte tijd moest de bevolking de calvinistische leer worden bijgebracht. Er kwam een nauwe samenwerking tot stand tussen stadsbestuur, kerkeraad en predikanten, met name Willem Baudartius. De Librije fungeerde in die cruciale periode als 'ideologisch centrum'. Niet zoals Slindewater had bedoeld – een plek waar belangstellenden kennis konden nemen van 'goede' boeken –, maar als een exclusieve plek waar de calvinistische voormannen zichzelf vormden en van waaruit zij als verlichte voorhoede de bevolking de nieuwe leer bijbrachten. De verlichte voorhoede stelde nieuwe normen, leerde een nieuwe ethiek. Dat moest in snel tempo gebeuren. Het was beslist niet de bedoeling dat de mensen zelf gingen studeren.

Komen nu de feiten tegen deze achtergrond ook in een ander licht te staan? Na 1600 gaat de stedelijke overheid zich met de Librije bemoeien. Meinsma zegt dat dat komt omdat de kerk niet meer alleen voor de kosten kon opdraaien. Maar de toenemende overheidsbemoeienissen kunnen we ook zien in verband met het zojuist genoemde samenwerkingsverband tussen magistraat, kerkeraad en predikanten.

Waarom laat de magistraat in 1608 het slot op de Librije veranderen en mag niemand er meer in? Is dat omdat, zoals Meinsma veronderstelt, teveel boeken uit de Librije worden gestolen? Of vreest men in Zutphen dat de in de Republiek sluimerende godsdiensttwisten ook in de stad tweedracht zullen veroorzaken? Was de sluiting van de Librije een voorzorgsmaatregel? Wilde men voorkomen dat andersdenkenden zich met kennis uit de Librije zouden wapenen?

Het nieuwe beleid heeft blijkbaar geholpen, want Zutphen is vooral door toedoen van Baudartius contra-remonstrants gebleven. Kort na afloop van het Twaalfjarig Bestand benoemde de magistraat een 'inspecteur' van de Librije.

In de periode 1600-1640, de periode van Baudartius, voerde men nog een actief aanschafbeleid. Maar rond 1640 was het 'calviniseringsproces' voltooid en verloor de Librije haar actuele functie. Er was voor de Librije geen rol meer

weggelegd, zij had haar werk gedaan. Aan een bibliotheek voor de bevolking had de magistraat geen behoefte. In de politieke en sociale constellatie van de late zeventiende en de achttiende eeuw was geen plaats voor een actuele bibliotheek. In de soms heftige politieke strijd van die periode was het voor de magistraat van belang de informatiebronnen te monopoliseren. In de onlangs uitgegeven bundel *Geschiedenis in Zutphen*, zijn enkele artikelen aan dit thema gewijd. De magistratsleden informeerden zichzelf natuurlijk wel goed! In de raadsbibliotheek vinden we de belangrijkste staatkundige en historische geschriften uit die dagen.

Bovenstaande verklaring voor de 'dood van de Librije' in de eerste helft van de zeventiende eeuw, draagt een sterk hypothetisch karakter. Met opzet. Ook al is de Librije nu een 'dode' bibliotheek, een museumbibliotheek, de bestudering van haar geschiedenis kan bijdragen tot een levendige discussie over de culturele en politieke ontwikkeling van de stad Zutphen in de zeventiende en achttiende eeuw.

Een kollektie die met haar kleuren scala en modelering exclusief genoemd mag worden.

Groenmarkt 43-45 - Zutphen
Telefoon 05750-13284

VAN ZEBEN'S WONINGINRICHTING B.V.

Vijf generaties

Binnenhuisarchitectuur sinds 1842

Laarstraat 12 - 20 Zutphen

De Leur en Van Pel

- up-to-date bibliografische kennis, ook van Engelse en Duitse titels
- regelmatig lijstjes met speciale onderwerpen

's maandags gesloten

Boekhandel De Leur en Van Pel bv
Nieuwstad 40, 7201 NR Zutphen. Telefoon 05750-18642

Wie van Zutphen houdt hoort bij het Wijnhuisfonds

*Elk lid van de Historische Vereniging
Zutphen zien wij gaarne als contribuant
van het Wijnhuisfonds.*

Folders en informatiemateriaal zijn te verkrijgen bij het secretariaat,
Berkelsingel 36 Zutphen, tel. 13829